

Seksualno eksplicitna politička karikatura između satire i govora mržnje

Autori: Peter Noorlander i Tea Gorjanc Prelević

U januaru 2021. godine na društvenim mrežama se pojavila karikatura crnogorske ministarke koja izvodi felacio nad sveštenikom. Radilo se o eksplicitnom crtežu koji je bio propraćen naslovom „Za zabavu srpskog roda“.

Karikaturisti je najvjerovatnije bio cilj da se kritički izrazi u vezi vidno podaničkog odnosa političara prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koji je već neko vrijeme bio predmet interesovanja javnosti u Crnoj Gori. Međutim, pitanje je da li sloboda izražavanja obuhvata objavljivanje seksualno eksplicitne i ponižavajuće karikature kako bi se izrazila legitimna kritika?

Objavljivanje karikature je naišlo na javno negodovanje nekoliko političkih stranaka koje su podržavale Vladu, ali i mješovitog skupštinskog odbora za rodnu ravnopravnost, nevladinih organizacija i pojedinačnih komentatora, koji su je svi opisali kao seksističku i mizoginu, a ne kao legitimno korišćenje prava na slobodu

Karikatura bivše ministarke

du izražavanja. Fejsbuk je uklonio crtež, a državni tužilac u Podgorici je, zbog izvršenja krivičnog djela povreda ugleda Crne Gore¹, pokrenuo postupak protiv neidentifikovanog karikaturiste. Ipak, pojedine političke stranke su ostale nijeme, dok su neki komentatori na internetu smatrali da je riječ o obliku političke satire, pa samim tim i zaštićenoj slobodi govora.

Ovaj slučaj, dakle, postavlja pitanja gdje je granica satire, koji su to nivoi kritike koje bi političari morali da tolerišu, ali i kakav bi trebalo da bude odgovarajući odgovor države na ovu vrstu govora.

Iz perspektive međunarodnog prava ljudskih prava, slučaj ima nekoliko aspekata. Iz ugla karikaturiste i političarke, radi se o balansiranju prava na slobodu izražavanja karikaturiste i prava političarke da zaštiti svoju čast i ugled. Ali tu su i širi interesi, koje obuhvata zabrana govora mržnje zasnovanog na polu, vjeri i etničkoj pripadnosti, kao i zalaganje za kulturu tolerancije i poštovanje ljudskih prava i dostojanstva svih ljudi.

Treba imati u vidu da je karikatura, u principu, izraz političke satire koja uživa veoma visok nivo zaštite u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

U naizgled sličnim slučajevima, Evropski sud za ljudska prava je često presuđivao u korist satiričara. Na primer, utvrdio je kršenje prava na slobodu izražavanja kada su austrijski sudovi zabranili izlaganje platna na kome su javne ličnosti - uključujući Majku Terezu, austrijskog kardinala i desničarske političare - bile prikazane nage u seksualnim pozama. Predstavku je podnijelo umjetničko

¹ Predmet je formiran protiv nepoznatog izvršioca za izvršenje krivičnog dela iz člana 198, stav 1 Krivičnog zakonika Crne Gore i još je u fazi predistražnog postupka. Izvor: Rešenje Osnovnog državnog tužilaštva u Podgorici TUSPI br. 5/23, Podgorica, 1. 3. 2023. i odgovor Osnovnog državnog tužilaštva u Podgorici od 24.05.2023, dostavljen elektronskom poštom.

udruženje, koje je i novčano kažnjeno zbog izlaganja slike na kojoj se nalazio i političar Walter Meischberger, koji ih je zbog toga tužio. Sud je smatrao da „satira predstavlja oblik umjetničkog izražavanja i društvenog komentara i da, svojim svojstvenim karakteristikama preuveličavanja

„Apocalypse” Otto-a Mühl-a (člana *Vereinigung Bildender Künstler Wiener Secession*)

i iskrivljavanja stvarnosti prirodno ima za cilj da isprovocira i uznemiri”. Konstatovano je da su na slici bile prikazane 34 javne ličnosti, muške i ženske podjednako, i da su na karikaturi bile samo fotomontaže lica, te je Sud smatrao da „slika očigledno nije imala za cilj da odražava, pa čak ni da sugerije stvarnost”, te da je političar morao da „pokaže viši stepen tolerancije kada je riječ o upućivanju kritike” (*Vereinigung Bildender Kuenstler protiv Austrije*, 2007). Sud je uzeo u obzir i još neke faktore, npr. činjenicu da je konkretno Meischberger - pošto je neko po čitavoj slici bacio crvenu farbu - bio jedva prepoznatljiv, kao i nesrazmjernu prirodu sankcije u vidu zabrane izlaganja.

Međutim, ni satira političkih i drugih pitanja od javnog interesa nije neograničena. Iako je Sud naglasio da svako uplitanje u pravo umjetnika da se koristi satikom treba razmotriti s posebnom pažnjom, naveo je i to da ta vrsta izražavanja ipak podliježe ograničenjima, i da svako ko se poziva na slobodu izražavanja mora da ima odgovarajuće dužnosti, kao i da snosi određenu odgovornost.

Sud je bio posebno kritičan kada su satiričari - i drugi - prekoračili granicu između legitimne kritike i onoga što je Sud nazvao

Crtež iz sindikalnog biltena

‘neopravdanom uvredom’. Na primjer, u predmetu *Palomo Sanchez i drugi protiv Španije* (2011), Sud je smatrao da je karikatura koja je objavljena u sindikalnom biltenu, a koja prikazuje radnike kako izvode felacio nad menadžerom kompanije, ipak otišla predaleko. Naveo je da „postojanje [javnog interesa] ne može da opravda korišćenje uvredljive karikature...” i napomenuo da je kritika lako mogla da se izrazi i bez nje. Isto važi i za degradirajuće opise koji se koriste u pisanom jeziku.

U nedavnoj presudi iz 2022. godine, u predmetu *Patricio Monteiro Telo de Abreu protiv Portugala*, Sud se bavio pitanjem upotrebe stereotipa u predstavljanju žena u političkom životu putem satiričnih karikatura. Konkretno, na karikaturi koju je političar objavio na svom blogu, kolega političar je prikazan kao magarac u odijelu, a koleginica kao krmača u čipkanim čarapama, golih grudi, s visokim štiklama, podvezicama i halterima. Domaći sudovi su autora karikature novčano kaznili zbog povrede ugleda političarke i obavezali ga da joj isplati naknadu štete. Sud je ipak utvrdio povredu prava karikaturiste, jer domaći sudovi nisu dovoljno uzeli u obzir kontekst u kojem je podnosilac predstavke objavio karikature, nisu uspjeli pravilno da izbalansiraju suprotstavljena prava, i nisu uzeli u obzir sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava. Međutim, utvrđeno je da su karikature “prikazivale određene žalosne stereotipe o ženama na vlasti”. U saglasnom mišljenju, sutkinja Motoc je naglasila svoju zabrinutost u vezi sa korišćenjem stereotipa pri predstavljanju žena u politici, i složila se sa zaključcima portugalskih sudija da je političarka koja je prikazana u karikaturama bila „na simboličan način” izložena političkom nasilju nad ženama, koje je „iskorišćeno za to da se podriva njena čast i ugled, pa čak i njen kredibilitet kao osobe koja se bavi politikom”. Upozorila je da nasilje nad ženama u politici mnoge žene odvraća od bavljenja (ili daljeg bavljenja) politikom i da, sveukupno gledano, podriva ljudska i politička prava žena.

Šta, onda, predstavlja crnogorski slučaj? Da li je u pitanju neopravdana uvreda ili legitimna satira? Za razliku od kolažne slike koja je bila predmet austrijskog slučaja, ili serije satiričnih karikatura u Portugalu koje su se koristile određenom seksističkom,

odnosno stereotipnom predstavom o ženama u politici, važan faktor u slučaju crnogorske ministarke je taj koji je u karikaturi korišćen eksplicitan prikaz seksualnog čina što je, jasno i konkretno, imao za cilj da se ministarka ponizi kao žena i političarka. U tom smislu, crnogorski slučaj je bliži španskom predmetu *Palomo Sanchez*, u kome je sud utvrdio da je slična, iako manje eksplicitna karikatura, izašla iz okvira legitimnog korišćenja prava na slobodu izražavanja. U pitanju je interes koji je veći od pojedinačnih prava i interesa ministarke. Žalosna je istina da je upotreba takvog jezika i slika rasprostranjena, posebno na društvenim mrežama, i to posebno u odnosu na političarke, novinarkе i aktivistkinje koje se bore za ljudska prava. Poznato je da su političarke neproporcionalno više izložene zlostavljanju na internetu nego njihove muške kolege, i da, iako se muškarci političari suočavaju sa nasiljem u drugim oblicima, kao što su i prijetnje smrću - zlostavljanje s kojim se oni suočavaju nikada nije vezano za njihov pol.² Evropski sud za ljudska prava takođe je osudio seksualno uznemiravanje na internetu i kampanje klevetanja novinarki kao „tešku povredu zakona i uvredu ljudskog dostojanstva“ (*Khadija Ismayilova protiv Azerbejdžana*, 2019).

U Crnoj Gori je bilo i drugih slučajeva seksističkog, mizoginog govora protiv političarki i drugih učesnica u javnom životu. Nakon što je jedna crnogorska poslanica kritikovala najavljene mjere ministra za ekonomski razvoj, kojima je bebama rođenim u pojedinim crnogorskim opštinama trebalo dodijeliti različite svote novca, uslijedio je veliki broj komentara na Fejsbuk stranici jednog portala u kojima su poslanicu nazivali „ološem“, „nakazom“, „krmačom“, „guskom“, „kozom“, „smradom“ i vrijeđali je kao ženu koja nema sopstvenu djecu. Ombudsman je u tom slučaju konstatovao da komentari predstavljaju seksistički i mizogini govor koji ne doprinosi argumentovanoj raspravi na temu od javnog interesa, te da samim tim nije zaštićen pravom na slobodu izražavanja. Pokrenuti su i prekršajni postupci protiv komen-

² „Nasilje protiv žena u politici: Globalne perspektive globalnog problema“, Vestminsterska fondacija za demokratiju, 2018.

tatora. Druga poslanica je kontinuirano zlostavljana anonimnim i javnim komentarima, objavama i izjavama kolega političara koje su bile seksualne prirode, i koje takođe ni na koji način nisu doprinose raspravi o temi od javnog interesa, ali u tom slučaju nema obavještenja o tome da su pokrenuti bilo kakvi postupci.

Efekti ovih napada u stvarnom svijetu idu mnogo dalje od štete koju neposredno nanose svojoj žrtvi. Prikazivanjem istaknutih žena kao podređenih seksualnih objekata normalizuje se seksualno nasilje i ponižavajuće ponašanje prema svim ženama i podrija se njihov položaj u javnom životu. U Strategiji za rodnu ravnopravnost Savjeta Evrope za period 2018-2023. naglašeno je da „nasilni i ponižavajući sadržaji na internetu [i] normalizacija seksualnog nasilja, uključujući silovanje, jačaju ideju o pokornoj ulozi žena i doprinose tretiranju žena kao podređenih članova porodice i društva. Njima se podstiču nasilje nad ženama i seksistički govor mržnje usmjeren ka njima, posebno ka feministkinjama, i doprinosi se održavanju i jačanju rodni stereotipa i seksizma“.

Komite ministara Savjeta Evrope je naglasio da su posebna meta seksizma žene na visokim položajima ili s autoritetom, kao što su političarke i druge javne ličnosti, „jer se smatra da su odstupile od društvenih rodni normi koje žene isključuju iz javnog prostora ili položaja od autoriteta“. „*Onlajn* napadi na muškarce češće su vezani za njihovo profesionalno mišljenje ili kompetentnost, dok su žene češće izložene seksističkom i seksualizovanom zlostavljanju i uvredama čiju ekstremnu prirodu povećava anonimnost koju internet nudi svojim korisnicima. Napadi na internetu ne samo da utiču na dostojanstvo žena, već mogu i da ih spriječe, čak i na radnom mjestu, da izraze svoje mišljenje, da ih istisnu ih iz *onlajn* prostora i potkopaju im pravo na slobodu govora i mišljenja u demokratskom društvu, ograničavajući im profesionalne mogućnosti i jačajući demokratski deficit zasnovan na polu“.³

Prema Istanbulskoj konvenciji Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koju je Crna Go-

3 Savjet Evrope, Preporuka CM/Rec(2019)1 Komiteta ministara državama članicama o sprečavanju i borbi protiv seksizma, str. 12

ra ratifikovala 2013. godine, države su dužne da izriču krivične ili druge sankcije za seksualno uznemiravanje koje uključuje „bilo koji oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode sa svrhom ili efektom narušavanja dostojanstva osobe, posebno kada se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje“ (član 40).

Mătăsaru protiv Republike Moldavije

Crnoj Gori je, dakle, ne samo dozvoljeno, već se od nje i nedvosmisleno traži da preduzme odgovarajuće i proporcionalne mjere protiv govora mržnje seksističkog karaktera. Međutim, državni tužilac koji je slučaj seksualno eksplicitne karikature ministarke okvalifikovao kao krivično djelo, treba da uzme u obzir činjenicu da zatvorske kazne izrečene za politički govor, pa čak i one uslovne, Sud obično okarakteriše kao kršenje slobode izražavanja, čak i kada je riječ o opscenim publikacijama. U predmetu iz 2019. godine, *Mătăsaru protiv Moldavije*, koji se ticao protesta protiv korupcije u vidu dvije drvene skulpture u obliku penisa i vulve, od kojih je jedna držala fotografiju funkcionera, a druga fotografije nekoliko državnih tužilaca, Sud je utvrdio da su krivično gonjenje i zatvorska kazna od dvije godine, koja je preinačena u uslovnu u periodu od naredne tri godine, predstavljali kršenje prava na slobodu izražavanja, ali je ipak sugerisao da bi neki drugi oblik miješanja "mogao da se opravda nastojanjem da se uspostavi ravnoteža između različitih suprotstavljenih interesa".

Dakle, koja vrsta sankcije bi bila odgovarajuća? U pomenutom austrijskom predmetu, Sud je utvrdio da nije primjerena zabrana prikazivanja, utemeljena u zakonu o autorskim pravima, zbog toga što je iskorišćena fotografija političara. U slučaju karikature lidera španskog sindikata, Sud se složio da je otpuštanje nakon

sudskog spora predstavljalo srazmjernu kaznu (protiv karikaturista nije pokrenut nijedan drugi postupak).

U ostalim predmetima, Sud je često smatrao da novčana kazna, koja nije previsoka, predstavlja odgovarajuću sankciju.

Ako se vratimo na Crnu Goru, bilo bi pogrešno okvalifikovati karikaturu ministarke kao slučaj koji predstavlja napad na ugled države. Takav pristup bi sve ovo pretvorio isključivo u pitanje političkog govora, što bi od sudova zahtijevalo da karikaturi dodijele vrlo visok stepen zaštite i da se pozovu na klasičnu sudsku praksu suda u Strazburu, koja državu upozorava da treba da pokaže suzdržanost prema vođenju krivičnog postupka (*Castells protiv Španije*). Time bi se, takođe, potpuno zanemario daleko veći interes, odnosno eliminacija – ili barem smanjenje – rodno zasnovanog zlostavljanja na internetu i seksualnog uznemiravanja žena koje su javne ličnosti. To predstavlja daleko veći društveni interes od zaštite takozvanog “ugleda države” (koji je, pritom, interes čiju zaštitu regulativa o zaštiti ljudskih prava ne poznaje).

S obzirom na zahtjeve Istanbulske konvencije, Crna Gora bi trebalo da razmotri inkriminisanje seksualnog uznemiravanja kao posebnog krivičnog djela, kao što je to nedavno predložilo Ministarstvo pravde na inicijativu Centra za ženska prava, čime bi se, s jedne strane, obezbijedila zaštita dostojanstva istaknutih žena u javnom životu od ponižavajućih napada usmjerenih na to da im potkopaju dostojanstvo i značaj, a sa druge promovisala kultura tolerancije i poštovanja ljudskih prava.

Ljudi koji žele da se uključe u političku raspravu i kritikuju političare s kojima se ne slažu slobodni su da to učine i treba im omogućiti najširu moguću slobodu da se izraze. Međutim, njihova sloboda govora nije apsolutna: objavljivanje mizoginih karikatura, koje predstavljaju govor mržnje prema ženama, vrijeđaju dostojanstvo istaknutih ženskih javnih ličnosti i potkopavaju njihov autoritet uz pomoć seksističkih stereotipa, štetno je za društvo i ne spada u zaštićene oblike izražavanja.